

УДК 331.101.38 : 331.31

П.Г. ПЕРЕРВА, д.е.н., проф., НТУ «ХП»

РИНОК ПРАЦІ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

Розглядаються теоретико-методологічні проблеми формування та розвитку українського ринку праці. Пропонуються заходи по вдосконаленню його функціонування, які пов'язані з зменшенням рівня безробіття та державними важелями регулювання.

Theoretical is examined and of methodological problem of forming and Ukrainian market of labour development. Measures are offered on perfection his functionings which are related to diminishing of unemployment rate and state levers of adjusting.

Постановка завдання. В умовах сучасного етапу реформування української економіки найважливішим завданням є вдосконалення економічних стосунків у всіх сферах суспільного господарства, включаючи ринок праці. Успішний розвиток цивілізованої ринкової економіки неможливий без ефективного функціонування ринку праці, з якою пов'язані глибинні зміни в системі соціально-трудова стосунків, що зачіпають інтереси її суб'єктів. Зміни, що відбуваються, в сучасній світовій і вітчизняній економіці вимагають переосмислення цілого ряду положень теорії ринку праці, дослідження нових явищ, узагальнення і вироблення дієвих методів регулювання соціально-трудова стосунків. В зв'язку з цим актуалізується завдання аналізу і оцінки ефективності механізму державного регулювання ринку праці в Україні, пошуку нових підходів і способів реалізації його потенціалу в сучасних умовах і в перспективі. Адаптація суспільства до умов ринкової економіки супроводиться виникненням і розвитком гострих протиріч на ринку праці: невідповідністю попиту і пропозиції, зростанням негативних явищ, пов'язаних з безробіттям, низьким рівнем реальної заробітної плати значній частині працівників, поширенням неформальних форм зайнятості і тому подібне. Фундаментальні перетворення в господарському житті українського суспільства передбачають формування принципово нового механізму узгодження багатообразних економічних інтересів і, в першу чергу, інтересів суб'єктів ринку праці, які виконують особливу соціальну роль. Ринок праці, що розвивається, вимагає ретельнішого відстежування і

контролю процесів, що протікають в ній, тому його регулювання є важливим напрямом діяльності держави в трансформованій економіці [1, 2]. Актуальність теми дослідження посилюється і тією обставиною, що суб'єкти і інститути українського ринку праці ще лише нагромаджують досвід роботи в умовах ринкової економіки. Вони потребують відповідного концептуального і науково-методичного забезпечення. Через це розробка фундаментальних і прикладних проблем функціонування даного ринку відображає потреби не лише економічної науки, але і вітчизняної господарської практики. У цих умовах дослідження питань, пов'язаних із становленням і вдосконаленням специфічної регулятивної дії держави на процеси ринку праці є вельми важливим і злободенним.

Результати дослідження. Визначаючи значення ринку праці в сучасній економічній системі, показано, що на ній протікають життєво важливі процеси, детермінуючий рух і розвиток суспільства. В зв'язку з цим визначення стратегічного завдання розвитку даного ринку повинне поєднуватися з ретельною розробкою теоретичних основ його функціонування. Питання про ество і вміст ринку праці впродовж останніх століть є одним з центральних і найбільш принципових питань економічної теорії, його наукові концепції пройшли довгу дорогу еволюційного розвитку, що характеризується різноманіттям методологічних підходів і інструментарієм емпіричного узагальнення. У сучасній економічній літературі (вітчизняною і зарубіжною) дослідники дають різні трактування ринку праці залежно від специфіки методологічного підходу і об'єкту дослідження. Дискусійний характер багатьох положень, пов'язаних з визначенням поняття «Ринок праці», характеристикою його найважливіших елементів – суб'єктів і об'єктів, функціональних елементів і сегментів, кордонів даного ринку вимагає аналізу і узагальнення концептуальних підходів до розкриття їх вмісту. Ми підтримуємо точку зору, згідно якої об'єктом купівлі-продажу на ринку праці виступає ресурс праці, яка, будучи використовуваним, у формі найму, перетворюється на чинник виробництва.

Розкриття ества і вмісту ринку праці як економічній категорії передбачає виявлення і аналіз його економічних функцій, які визначаються містом процесу виробництва в житті суспільства і роллю працівника

(особистого чинника) в цьому процесі. На наш погляд, для ринку праці, перш за все, характерна розподільна функція. Вона полягає в раціональному залученні, розподілі і використанні ресурсу праці по галузях, регіонах, видах трудової діяльності. З цією функцією тісно пов'язана регулююча, оскільки на ринку відбувається регулювання ціни ресурсу праці, його мобільності, рівня зайнятості працівників і інших параметрів. Важливе економічне значення має стимулююча функція, виконуючи яку, цей ринок сприяє розвитку конкуренції між його учасниками, підвищенню значущості високоєфективної праці, зростанню кваліфікації і професійних знань при необхідності зміни професії. Вочевидь, що ринок праці як система соціально-економічних стосунків виконує також соціальну функцію. Вона полягає в забезпеченні можливості кожному працівникові досягти необхідного рівня доходів і добробуту, нормальних умов відтворення життєвих сил. Останнім часом все більше вчених відзначає здатність ринку праці поширювати достовірну інформацію про робочі місця, потреби в працівниках різних професій, рівень оплати праці і тому подібне. Це означає, що ринок праці виконує і інформаційну функцію. Господарюючі суб'єкти отримують найважливішу інформацію про ціни на ресурс праці, реальні і потенційні носії якої набувають можливості приймати рішення про необхідність своєї перекваліфікації, підвищення її рівня, здобувань спеціальної освіти і тому подібне. Як нам представляється, разом з що традиційно виділяються, слід визначити ще одну важливу - таку, що санує функцію ринку праці. Виконуючи її, ринок забезпечує прогресивні структурні зміни в процесі відтворення ресурсу праці. Будучи однією з ланок системи ринків, досліджуваний ринок володіє загальними для них ознаками. В той же час він має і істотні відмінності від інших типів ресурсних ринків: носієм ресурсу праці є людина, що володіє свободою волі; операція, що здійснюється на цьому ринку, передбачає не кінець, а початок стосунків між її агентами, багато параметрів операції модифікуються в процесі діяльності працівника; на ній істотне значення мають не грошові аспекти операції; і висока міра їх індивідуалізації [1].

Для чіткішого визначення місця ринку праці в економічній системі потрібне розкриття його повного вмісту, тобто впорядкованій сукупності

елементів і процесів його утворюючих. Найбільш продуктивним підходом до характеристики структури сучасного ринку праці, на нашу думку, є підхід, заснований на виділенні і аналізі таких його аспектів як суб'єктна, об'єктна, функціональна і сегментарна структури.

Перш за все, ринок праці на відміну від інших ресурсних ринків виражає найбільш складні і багатогранні суб'єктно-суб'єктні і суб'єктно-об'єктні стосунки. Практично важливим підходом до виявлення структури сучасного ринку праці є функціональний принцип, виходячи з якого, виділяються такі основні елементи як попит, пропозиція, ціна ресурсу праці, конкуренція, кон'юнктура, резерв ресурсу праці. Нами розроблена характеристика кожного з них, проаналізований їх взаємозв'язок і взаємозалежність, обумовлена рядом економічних і політичних чинників.

Вважаємо корисними показати, що ринок праці, будучи специфічною сферою суспільного господарства, виступає як економічний механізм ефективного використання трудового потенціалу країни, регіони, муніципальні утворення і окремі підприємства, сприяючого вживанню гнучких форм зайнятості, підвищенню мобільності ресурсу праці як потенційного чинника виробництва, зростанню його якості. В той же час, через багатогранність і складність структурно-функціональної організації ринку праці, в його рамках постійно спостерігається певна невідповідність між робітниками місцями, здатними перетворити працю з ресурсу в чинник виробництва, і трудовими ресурсами.

Наші дослідження вказують на наявність деформації вітчизняного ринку праці, що, перш за все, виявляється в непропорційному співвідношенні сукупного попиту і пропозиції праці. Так, в 2008 р. пропонували трудові послуги 1138,0 тис. чоловік, тоді як було потрібно лише 216,7 тис. чоловік. При цьому в структурі попиту на працю явно переважає попит на малокваліфіковану працю, тоді як серед тих, що шукають роботу по найму основну частину складають особи з високим рівнем освіти і професійної підготовки. Головною причиною цієї невідповідності є нераціональна, деформована структура суспільної праці, що сформувалася, в якій велика питома вага ручної некваліфікованої праці. В даний час в Україні існує цілий ряд традиційних і нетрадиційних сегментів ринку праці, а саме: внутрішній і зовнішній, формальний і

неформальний, офіційний і неофіційний, елітарний, основний і маргінальний, ринок первинних робочих місць і ринок вторинних робочих місць з виділенням їх відмітних особливостей. Ринок праці – це не лише складний по структурі, але і найбільш динамічний ринок, всі структурно-функціональні складові якого, надзвичайно мобільні. Це стосується чинників попиту, пропозиції, ціни ресурсу праці, крупних сегментів і дрібних секторів, певних категорій працівників і тому подібне. При всій своїй мобільності, ринок праці має обмежені можливості в регулюванні соціальних процесів в суспільстві, зокрема, рівня зайнятості. В зв'язку з цим дієвий вплив на процеси, що відбуваються на ринку праці, повинен надавати державу, до функцій якого відноситься регулювання стосунків між працедавцями і найнятими робітниками (їх об'єднаннями), проведення залежно від конкретних умов активної або пасивної політики зайнятості з метою пом'якшення проблеми безробіття і тому подібне. Нами дана характеристика сучасної інституційної інфраструктури ринку праці, що включає сукупність інститутів сприяння зайнятості, профорієнтації, підготовки і перепідготовки кадрів: фондів, центрів зайнятості (бірж праці), центрів підготовки і перепідготовки, діяльність яких заснована на законодавчих актах, нормах і правилах, регулюючих взаємовідношення між суб'єктами досліджуваного ринку. Формування ринку праці в Україні відбувається як результат об'єктивної логіки розвитку суспільства, що стало на дорогу ринкових перетворень і є новим для нього явищем. В процесі свого становлення він придбав ряд особливостей в порівнянні з ринками праці інших країн з аналогічними типами економічних систем, перш за все, Центральної і Східної Європи (ЦСЄ). Проведений нами аналіз показав, що основною особливістю українського ринку праці з'явилося незначне вивільнення ресурсу праці і порівняно низький по відношенню до економічного спаду рівень безробіття унаслідок формування специфічних адаптаційних механізмів у вигляді різних видів неформальної зайнятості. Не дивлячись на значніші, ніж в інших постсоціалістичних країнах, глибину і тривалість системної кризи, зростання безробіття було виражене слабкіше і носив менш «вибуховий» характер, розтягнувшись на тривалий період.

Як показало дослідження, зайнятість в українській економіці виявилася стійкою і мало чутливою до «шокової терапії». За весь період реформ її падіння максимально склало 12-14%, і було явно слабкіше за скорочення ВВП, яке досягало 40% (у нижній точці кризи). Звідси, коливання зайнятості були слабо синхронізовані з варіаціями обсягів виробництва [1]. У більшості ж країн ЦВЕ чисельність зайнятих зменшилася на 20-25% при порівнянні або навіть меншій величині падіння ВВП. Однією з відмінних рис безробіття в трансформованій економіці України з'явився низький рівень реєстрованого безробіття, який впродовж всього перехідного періоду залишався значно меншим в порівнянні з рівнем загального безробіття, що пов'язане з особливостями вітчизняної системи соціального забезпечення безробітних. Проте в Україні гострішою, ніж у ряді інших країн, з'явилася проблема низького рівня оплати праці як з точки зору прожиткового мінімуму окремої людини, так і в аспекті макроекономічних пропорцій. Згідно даним державної статистики в 1999 році доля витрат на кінцевий вжиток домашніх господарств у валовому внутрішньому продукті склала в Україні 46,6%, тоді як в Німеччині - 58,4%, у Великобританії - 65,5%, в США - 68,6%. У 2008 р. цей показник в Україні склав 37,6 % [2], що значно нижче, ніж в розвинених країнах. Одним з адаптаційних механізмів, що діють на українському ринку праці в умовах перехідного періоду, стала неповна зайнятість у формі адміністративних відпусток і перекладів на неповний робочий час. Її розвитку багато в чому сприяла політика держави по забороні темпів вивільнення ресурсу праці при загрозі сплеску відкритого безробіття. Як показало дослідження, відмітні особливості українського ринку праці всілякі. Деякі з них відображають перехідні риси вітчизняної економіки з її ринковими інститутами, що не до кінця сформувалися, і недостатньо розвиненим конкурентним середовищем, інші визначаються структурою економіки України, що історично склалася, і, відповідно, зайнятості. Нами проведений аналіз динаміки структури зайнятих по основних секторах української економіки, при цьому виявлено скорочення долі зайнятих в оброблювальних галузях промисловості. Так, в сировинних галузях ця доля зростає (у 1990 р. - 12,5%, в 1998 р. - 21,3%, в 2003 р. - 23%, в 2008 р. - 25,6%); у машинобудуванні ж, навпаки, падає (у

1990 г - 38,3%; у 1998 р. - 30,1%; у 2003 р. - 27,2%; у 2008 р. - 23,9%). У легкій промисловості також сталося істотне зменшення долі зайнятих (у 1990 р. - 10,9%, в 1998 р. - 6,7%, в 2003 р. - 6,1%; у 2008 р. – 6,0%) [2]. Загальна тенденція перерозподілу ресурсу праці в українській економіці в аналізований період характеризувалася розширенням зайнятості у сфері обслуговування при одночасному її скороченні у сфері матеріального виробництва. Аналіз інституційних і економічних змін в перехідний період показав, що в процесі ринкової трансформації в Україні сформувалася вельми своєрідна і специфічна модель ринку праці: рівень загального безробіття не досягав значень, характерних для країн ЦСЄ; не набули широкого поширення вимушені звільнення, серед причин вибуття ресурсу праці домінували звільнення за власним бажанням; тривалість безробіття залишалася вельми помірною. Основними способами адаптації суб'єктів ринку праці, що формується, стали вимушена неповна, додаткова або вторинна зайнятість, розвиток її фіктивної і тіньової форм.

Висновки. Реалізація цих напрямів, вимагає комплексного підходу з боку держави у використанні методів і інструментів економічної політики на основі пріоритетних цілей і завдань економічного розвитку.

Список літератури: 1. Шевченко І.В. До питання про мету і механізм регулювання ринку праці // Економічний вісник Ростовського державного університету. – Ростов-на-Дону: РГУ, 2006. -№ 2. – С.32-41. 2. Декало І.В. Досвід регулювання ринку праці і зайнятості населення в розвинених країнах // Вісник ПГЛУ.– П'ятигорськ: ПГЛУ, 2006.№1.– С.12-20.

Надійшла до редакції 27.11.2008 р.